

KARS MEZAR TAŞI SÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON HEADSTONE INSCRIPTIONS IN KARS

Aykut Yaşar KOTANCI*

ÖZ: Ölen kişilerin kimliklerinin bilinmesi ve mezarlarının kaybolmaması amacıyla yaptırılan mezar taşları yalnızca kişilere dair bilgiler içermezler. Kimi zaman kişilerin ölüm nedenlerine dair bilgiler içeren mezar taşları aynı zamanda ölümün eşlikçisi olan duyguların ifade edildikleri birer tarihi vesikaya dönüşürler. Mezar taşlarında yer alan ifadelerden, ölen kişinin sosyal konumu, yaşarken kendisi için öncelik arz eden durumlar, mesleği, hangi ekonomik şartlarda hayat sürdüğü gibi bilgilere ulaşılabilir. Ayrıca geride kalanlar tarafından ölen kişinin ardından dile getirilen duyguların ifade edilmiş şekilleri ise gerek kendilerinin gerekse ölen kişinin hayatı ve ölümü nasıl anlamlandırdıklarına dair bilgiler verir. Bu bağlamda incelenen ve Kars şehir merkezindeki mezarlıklarda yer alan mezar taşlarına bakıldığında dünya hayatının geçiciliği ve baki olanın ahiret hayatı olduğunu ön plana çıkararak arzulandığı genellikle düzyazı şeklinde olmasına karşın yer yer şiir şeklindeki mezar taşı yazılarının varlıkları tespit edilmiştir. Ayrıca şehrin kültürel ve etnografik yapısı göz önünde bulundurularak zengin bir örnekleme sahip olan mezar taşı yazılarının sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve/veya kültürel açılarından yapılması muhtemel farklı çalışmalara kaynaklık edebilecek sayı ve seviyede oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezar, Mezarlık, Mezar Taşı, Mezar Taşı Yazıları, Kars

ABSTRACT: Headstones, which are built to ensure that the identities of deceased people are known and their graves are not lost, do not only contain information about individuals. Headstones, which sometimes include information about the causes of death, also become historical documents in which the emotions that accompany death are expressed. From the statements on the headstones, one can learn about the social position of the deceased, the priorities of his/her life, his/her profession, and the economic conditions under which he/she lived. In addition, the emotions expressed by those left behind after the deceased provide information about how they and the deceased make sense of life and death. In this context, when we look at the headstones in the cemeteries in the city center of Kars, we can see that there are expressions that emphasize the transience of this world and the eternity of the hereafter, and also headstone inscriptions in the form of poetry, although they are usually in prose form, in which a deep longing arising from the pain of separation and an absolute reunion is desired. In addition, considering the cultural and ethnographic composition of the city, it was concluded that the headstone inscriptions, which have a rich variety of samples, are at a number and level that can serve as a source for different studies to be conducted from sociological, psychological, economic and/or cultural perspectives.

Keywords: Grave, Cemetery, Headstone, Headstone Inscriptions, Kars

* Dr. Öğr. Üyesi-Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/Kars-a_kotanci@hotmail.com (Orcid: 0000-0001-9986-2636)

Giriş

Varoluşundan günümüze kadar insanoğlunun en büyük arzularından biri kuşkusuz dünyada kalıcı olmaktır. Ancak tüm çaba ve arayışlara rağmen, doğumla başlayan dünya yolculuğunun ölümle neticeleneceği gerçeği değişmez. Fiziksel varlığını sürdürmeyeceğini idrak eden insanoğlu ise dünyada kalıcı eserler bırakarak ayrılmanın verdiği ebediyete ulaşma hazzı ile yetinmek zorunda kalır. Bu nedenle sanat, edebiyat veya felsefe, bir bakıma insanın hayat karşısındaki varoluş mücadelesinin araçlarına dönüşürler. Fakat yaşayan herkesin benzer veya yaklaşık potansiyele sahip olamamaları nedeniyle dünyadan ayrılan insanlardan pek azı gerek sanatsal üretimleri gerekse düşünsel faaliyetleri ile kalıcı olabilmeyi başarır. Ancak bu durum ardında önemli bir iz bırakmadan dünyadan ayrılanların unutulacakları anlamına gelmez.

Ölen kimsenin vücut bütünlüğünün korunması ve muhafaza edilmesi açısından gömülmesi durumu farklı inançlara mensup milletler arasında yaygın uygulamalardan biridir. Özellikle İslam'a göre ölen kimsenin yakılması veya bir başka şekilde cesedinin ortadan kaldırılması, mumyalanması veya başka bir tarzda muhafaza edilmesi, gömülmeksizin açıkta bırakılması, kaya kovuğuna terk edilmesi ya da zaruret olmadıkça denize bırakılması câiz olmayıp toprağa defnedilmesi gerekir (Demirci, 2020: 509). Defin işleminin ardından ise mezara konulanın kim olduğunu belirtmek amacıyla mezarın baş tarafına denk gelen kısma yerleştirilen bir taşa kişiye dair kimlik belirleyici bilgiler yazılır. Zira kabrin kaybolmaması, çignenmemesi ve saygı görmesi için gerekirse yazı yazmakta bir sakınca yoktur İslam âdabına uygun olan bu yazının kabirde yatan kişinin diğer ölülerden ayırt edilmesini sağlayan kısa bilgilerden ibaret olmasıdır (Demirci, 2020: 510). Ancak İslam'ın kısa bilgiler yönündeki telkininin ölen kimselerden birçoğunun geride bıraktıkları yakınları tarafından dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu durumun sonucunda geri kalanlardan bazıları mezar taşında ölen kimseye dair kimlik bilgilerinin dışında "fatiha" istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta; mezardakinin ölüm nedenini, sürdürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da bir kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde ifade etmekte; daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurmaktadır (Örnek, 1995: 235). Ancak yalnızca büyük kentlerle sınırlı olmamakla birlikte Anadolu'nun muhtelif kentlerinin mezarlıklarında da fotoğraflı mezar taşlarına rastlanmaktadır.

Mezarların boyut, şekil ve malzemeleri değişmekle birlikte mutlak suretle her mezarda mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşlarının genellikle kabre bakan taraflarında ölen kimsenin ad, soyad, doğum ve ölüm tarihleri yer almakla birlikte bazılarının arkada taraflarında ise çeşitli içeriklere sahip yazılar yer almaktadır. Bunlardan bazıları doğrudan ölen kimsenin kendisi tarafından yazdırıldığı izlenimi uyandıran metinler oldukları gibi genel

çoğunluğunun ölenin yakınları tarafından yazdırıldıkları anlaşılmaktadır. Ölen kişiye dair tanımlayıcı ifadelerin yanı sıra bu yazılarda ölen kişiye karşı beslenen yoğun duyguların da karşılık buldukları görülmektedir. Muhtevası ne olursa olsun geride kalanların yaptırdukları mezar taşlarından ve/veya mezar taşına yazdırıldıkları ifadelerden ölen kişiyi dünyada kalıcı kılabilmek adına bir eyleme girişildiği aşikârdır. Bu bağlamda Türk tarihinin hemen her döneminde ölen kimsenin unutulmaması ve mezarının kaybolmaması adına mezar taşlarından yararlanıldığı bilinmektedir.

Çoğu kez *pii taş*, “mezar taşı” diye adlandırılan, üzerinde yazıların yazıldığı mezar taşı, Kitanlarda, Uygurlarda, Kırgızlarda, yine Moğollarda ve kuşkusuz birçok toplulukta bulunur. Bunlardan Yenisey akarsuyu kenarlarında ve Tuva’da çok sayıda görülmektedir; üzerlerinde bazen o mezarla ilgili oldukça kısa bir tanıtım yazısı, bazen de sadece *tamga* şeklinde adlandırılan hayat ağaçlarının, hayvanların, ilahların, soyut ya da canlı resimleri bulunmaktadır (Roux, 2011: 292).

Mezarlıklara ve özellikle mezarların yanlarına dikilen ağaçlar ise en az mezar taşlarının varlıkları kadar dikkat çekici olmakla birlikte bu durumun kadim inanışlar bağlamında değerlendirilebilmesi mümkündür. Çünkü ebedi statik yaşam mezar taşıdır; ebedi dinamik yaşam ise ağaçtır. Ağacın mezarın yanına dikilmesindeki amaç sanırım bu dünyada ya da öteki dünyada yeniden doğuşu kolaylaştırmaktır. Kuşkusuz canlı bitki, kuru ağaç gövdesine oranla daha fazla konuşur durumdaki bir semboldür (Roux, 1999, s. 306). Bu bağlamda incelenen mezarlıklarda mezarların yanlarına dikilmiş ağaçlara rastlandığı gibi bazı mezar taşlarında ise çiçek motiflerinin kullanıldığı görülmüştür.

Mezar taşlarının şehrin geçmişinin kimliği olmasının yanı sıra o dönemde yaşayan insanların duygu ve düşüncelerini de ortaya koyan en önemli ipuçlarıdır (Bakırcı, 2008: 23). Yoğun ve kalabalık bir şehir hayatının içerisinde sessizce dikilen mezar taşları bu yönleri ile hareketin ortasına saplanmış hareketsizliğin anıtsal ifadeleridir. Ait oldukları toplumların sosyal, kültürel, sanatsal, ekonomik ve hatta siyasal eğilimleri hakkında bilgi edinilmesine imkân sağlayan mezar taşları kişilerden hareketle toplumların geçmişine ışık tutulmasına yardımcı vesikalardır. Bu bağlamda Kars şehir merkezinde yer alan Yeni Mahalle Mezarlığı, Asri Mezarlık, Karadağ Mezarlığı ve Bülbül Mahallesi Mezarlığı’nda yer alan Latin harfli mezar taşları incelenmiş olup, ölen kişinin tanıtıcı bilgileri dışında mezar taşının ön veya arka yüzünde yer alan ifadeler fotoğraflandırılmıştır. Çalışma için öncelikle mezarlıkların bağlı bulunduğu Kars Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü’nden yazılı izin alınmış, ardından mezar sahiplerinin kimlik bilgileri kapalı olmak kaydıyla mezar taşlarının fotoğrafları çekilmiştir. Çalışmaya esas teşkil eden mezar taşlarının görsellerine sonuç bölümünde yer alan karekod ile ulaşılabilir olup çalışmanın hacmi dikkate alınarak metne eklenmemiştir. Buna karşın çalışmaya dahil edilen mezar taşı

yazılarının ait oldukları mezarları belirtmek amacıyla M. T. (Mezar taşı) kısaltması ile birlikte numara kullanılmıştır.

Kars şehir merkezinde yer alan mezarlıklar özelinde yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde ölen kişinin tanıtıcı bilgileri dışında yazılar barındıran iki yüz elli altı adet mezar taşının varlığına rastlanmıştır. Bazı mezar taşları üzerinde mütevazı bir dua talebini okuyabildiğiniz gibi, bazı mezar taşlarında sosyal tabakadaki konumlarını yani bürokratik anlayışın devam ettiğini, yine bazı mezar taşlarında ölümden sonrada edebiyatın izleri olan dörtlükleri görmek mümkündür (Bakırcı, 2008: 23). Bu dörtlüklerden bazıları ölen kişinin yakınları tarafından yazılmış olup bazıları anonim bazıları ise bilinen yazar ve şairlere ait ifadelerdir. Genel olarak bakıldığında mezar taşlarında yer alan yazılar; dua ve yardım isteme, kadere sitem, nasihat, sosyal ilişkileri düzenleme, geride kalanlara sitem, ayrılık acısı, hadis veya ayet içerikli olanlar ile geride kalanların ölen kişiyi anma adına yazdırdıkları şeklinde tasnif edilebilirler.

Dua ve Yardım İsteme İçerikli Yazılar

Kişi, ölümüyle birlikte bu dünyadan bir şey götüremeyecek oluşunun farkındalığı ile geride kalanlardan isteyebileceği son şeyi ister: Dua. Zira Hz. Peygamber, “Müslümanın kardeşi için ardından yaptığı dua kabul edilir. Baş ucunda görevli bir melek vardır, o Müslüman kardeşine hayır dua ettikçe görevli melek, âmin der; peşinden, istediğin gibisi senin için de olsun, der” buyurmuştur (Müslim, “Zikir”, 86-88, akt. Cilâcı, 2020: 258). Bu nedenle ölen kimse, geride kalanlardan her zaman bir dua beklentisi içerisindedir ki bu durum onun öbür dünyadaki selameti açısından olduğu kadar dua edenlerin bu dünyadaki selametleri açısından da hayırlı bir eylem olarak kabul görmüştür.

“Mümin kardeşim bir Fatiha’yı esirgemezsen benden

Bir gün sende gelirsin buraya esirgemezler senden

Ruhumu şad ettiğiniz için Allah razı olsun sizden (M. T. 1)”.

Bu yazıda ölen kişinin, kendisine yapılması muhtemel dua karşısında dua eden kişinin de ölümünün ardından tanımadığı insanların duasına mazhar olabileceğini dile getirir. Ruhunun şad olmasına vesile olanlardan ise Allah razı olması yönünde bir temenni de bulunarak onlar içinde hayır ve selamet diler. Ölen kişilerin, geride kalanlardan en büyük beklentileri olan duaları isterken, kimi zaman Kur’an ve ayet referanslı ifadeler kullandıkları da görülmektedir.

“Allah affı çok sever.

Af dileyin bizlere

Rahmet olsun sizlere (M. T. 2)”.

Ölen kişi bu ifadelerle, Kur’an’da birçok kez tekrar edilen Allah’ın affediciliği ve yüce merhameti ile ilgili ayetlerden hareketle geride kalanlardan hem kendisi hem de onlar için hayırlı olacağını düşündüğü Allah’ın affını talep etmektedir. Geride kalanlardan dua talep edilen mezar

taşlarında kimi zaman ölen kişilerin öldükleri zamanki yaşları ve ölüm zamanları hakkında bilgilere de rastlanmaktadır.

“Sığmıyor üstündeki yazı dimağa,
Girmeden 35 yaş baharına,
Ermeden hayatın en güzel çağına,
Okumadan geçmeyin, ruhuna Fatiha (M. T. 3)”.

“Bir genç idim, uçtum yuvadan,
Bayram günü ayrıldım anadan, babadan.
Beni seven dostlar, ayırmasın hayır duadan (M.T.4)”.

Hayatta olduğu süre boyunca dünyadaki mekânlarını güzelleştirmek isteyen insanoğlu, bu arzusundan öldükten sonrada vazgeçmez. Öyle ki, geride kalanların kendisini hem dualarla anmalarını ister hem de mezarına ekecekleri çiçeklerle ölümün ve ayrılığın sembolüne dönüşen mezarının kavuşmanın ve sevincin sembolüne (ç)evrilmesini talep eder. Bu amaçla mezarına ekilmesini istediği güllere, bülbüllerin konmasını arzu eden mevta böylece kendi yazgısının bittiği noktada farklı yazgıların sürmesini ümit eder.

“Mezarıma güller dikin, bülbüller konsun,
Yanımdan geçen herkes ruhuma Fatiha okusun (M. T. 5)”.

Hayatta iken yapılması arzulanmış işler, sergilenmesi arzulanmış davranışlar ve söylenmesi istenen şeylerin çokluğuna karşın bunların pek azını gerçekleştirerek dünyadan ayrılmak zorunda kalan insanoğlu bu durumun büyük bir ibret olduğunun bilincindedir. Bu nedenle geride kalanlardan dua isterken aynı zamanda kendi ölümünün onlar açısından ders çıkarılacak bir hadise olduğunu da mezar taşlarındaki ifadeler ile dile getirir.

“Bir Fatiha ver bana, ibret mi oldum sana?
Bugün bana, yarın sana (M. T. 6).
Durup baksana, yatanlardan ibret alsana.
Bazen hatırlayıp, bir Fatiha okusana (M. T. 7)”.

Kuşkusuz her ölüm gerek ölen kimse gerekse geride kalanlar için erken bir vedadır. Hayatta iken çeşitli hastalıklar ile mücadele eden insanoğlu hastalığının kendisini sürüklediği nihai noktanın farkında olmasına karşın yine de bu durumu ansızın gerçekleşen, beklenilmeyen bir durum olarak değerlendirir. Buna bağlı olarak kimi zaman mezar taşlarında yer alan dua isteme içerikli yazılara ek olarak ölen kişinin çaresi bulunmayan bir hastalığa yakalandığı ve bu nedenle ansızın öldüğüne dair yazılara da rastlanmıştır.

“Sevdiklerim hoş geldiniz mezarımın başına,
Doktor fayda etmedi içimdeki yarama.
Ansızın göçtüm geldim sonsuz dünyama,

Bir Fatıha okuyun mezarımız başında (M. T. 8)”.
İnsan, psikolojisi gereği hastalık ve ölüm gibi beraberinde birçok olumsuz çağrışım barındıran durumları kabullenmekte çektiği güçlükten dolayı bunları dolaylı olarak anlatmayı tercih eder. Neşet Ertaş'ın: “Bana öldü demeyin, yoruldu gitti, deyin” ifadeleri bunun en estetik karşılıklarından biridir. Benzer şekilde kimi ölenler de mezar taşı yazılarında öldüm demek yerine uçup gittim demeyi tercih ederler. Elbette bunun kadim Türk inanışları ve Türk kolektif bilinçdışı ile de doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. Çünkü ikinci yüzyılda kaydedilmeye başlanan bir inanca göre, ruhlar buhar olup veya turna şekline girip göğe uçuyordu (Esin, 2001: 51). Ayrıca Türk kolektif bilinçdışının en somut örneklerinden ve aynı zamanda Türk Edebiyatı'nın kilometre taşlarından olan Dede Korkut anlatılarından Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda: Kara kılıcını sıyırdı eline aldı, Azrail'e çalmağa hamle kıldı. Azrail bir güvercin oldu, pencereden uçtu gitti (Ergin, 2008: 115) şeklindeki ifadelerle Azrail'in de güvercin donuna büründüğünden bahsedilir. Ayrıca bazı “Velâyetname”lerde Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Abdal Musa gibi erenler turna, güvercin veya şahin donuna girerek uçarlar (Koçak, 2012: 67). Çalışmaya konu olan mezar taşlarında da benzer şekilde ölen kişilerin bir kuş olup uçtum şeklinde ölümü dolaylı olarak ifade ettikleri örneklere rastlanmaktadır.

“Bir kuş idim uçtum yuvadan,
Ecel ayırdı eşimden, çocuklarımdan.
Unutmayın beni hayır duadan (M. T. 9)”.
“Bir kuş idim uçtum havadan,
Ecel ayırdı dosttan, yuvadan.
Bir gün olur yolun buraya düşerse,
Bir Fatıha ile yâda sal beni (M. T. 10)”.

Ölen Kişiyeye Dair Çeşitli Bilgiler İçeren Yazılar

Mezar taşı yazıları ölen kişinin doğum, ölüm tarihleri ve kişisel bilgileri dışında kimi zaman onları tanıtıcı birtakım farklı ifadeleri de barındırırlar. Bunlar ölen kişinin siyasi kimliği, tuttuğu takım, okuduğu okul ve/veya hayatta iken yaptığı meslekle ilgili ifadeler olabilir. Bu durum ölen kişinin nasıl hatırlanmak istediği ile alakalı olabileceği gibi geride kalanların onu nasıl hatırlamak istedikleri ile de alakalı olabilir. Ancak her şartta ölen kişiyeye dair sosyal, siyasal, kültürel veya mesleki bilgiler içerdiklerinden kişinin neslinin devamcılarının veya halkın onu görmeden tanınmasına yardımcı olacak ifadeler oldukları açıktır. Ayrıca bu bilgilerden hareketle ölen kişilerin yaşlarına dair bilgilere ulaşılması da muhtemeldir.

“Ankara Hacettepe Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Son Sınıf Öğrencisi (M. T. 11)”.

Şehit mezarlarının en net ve tanıtıcı sembolü yıpranmasına müsaade edilmeden yenilenen Türk Bayrağı'dır. Başucunda durmadan dalgalanan bir

Türk Bayrağı'nın varlığı, mezarlıktan geçenlere vatanın hangi şartlar altında ve nasıl muhafaza edildiğini hatırlatması bakımından da oldukça değerlidir. Bununla beraber kimi şehit mezarlarının mezar taşlarında şehitlik kavramı ve/veya vatan sevgisiyle alakalı ifadeler rastlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmaya konu olan mezar taşlarından birinde Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitlerine adlı şiirinden bir dizeye rastlanmıştır.

“Vurulup tertemiz alından uzanmış yatıyor,

Bir hilal uğruna Ya Rab ne güneşler batıyor (M. T. 12)”.

Kimi mezar taşlarında ise ölen kişinin kişilik özelliklerinin yanı sıra hayatta iken sergilediği tutum ve davranışlara atıfta bulunularak yazılan ifadeler de yer almaktadır. Bu ifadelerden hareketle ölen kişinin siyasal kimliği hakkında fikir sahibi olunabileceği açıktır.

“K. A. 1932'de doğup onurlu yaşamın ve boyun eymeyen devrimci kişiliğiyle

Halkının önderi olarak 1994'e kadar şerefli yaşadın. Yaşam mücadelen karşısında

Saygıyla eğiliyoruz (M. T. 13)”.

Mezar taşlarında yer alan tanıtıcı bilgiler her zaman yazılı ifadeler olarak karşımıza çıkmazlar. Çünkü insan, simgeleştirici yetisiyle bilinçsiz olarak nesne ve biçimleri sembollere dönüştürür, bunları da gerek dininde gerekse görsel sanatında dışa vurur (Jaffe, 2007: 232). Bu sayede uzun açıklamalar yapmak yerine kullanılan tek bir sembol yardımı ile kişi ve/veya durum hakkında verilmek istenen bilgi iletilmiş olur. Çalışmaya konu mezar taşlarından birinde benzer şekilde semboller aracılığıyla verilen bir bilgiye rastlıyoruz. Şöyle ki mezar taşının arkasında iç içe geçmiş G ve S harflerinden oluşan Galatasaray Spor Kulübü'nün amblemi ile ölen kişinin taraftarı olduğu takıma dair bilgi verilmektedir.

(M. T. 14)

Kadere ve Hayata Serzeniş Bildiren Yazılar

İnsanoğlu dünyada kalıcı olmadığını, er ya da geç birilerinden, bir şeylerden ayrılmak zorunda olduğunu bilincindedir. Ancak mutlak ve kaçınılmaz olan ölüm ne zaman gelirse gelsin hala yapılmak istenen bir şeyler kalmıştır. Allah'tan geldiğinin ve O'na döneceğinin farkında olan insanoğlu bu dönüşün zamanını öngöremediği için metanetini korumakta

güçlük çeker. Kars'ta yaygın olarak kullanılan bir atasözünün de dediği gibi; sen ne sayarsan say, gör bir felek ne sayır. Bu da ölen kişinin kendisini veya geride kalanları feleğe serzenişte bulunmaya sevk eden bir durumdur. Bu bağlamda çalışmaya konu olan mezar taşlarından pek çoğunda dünyaya veya kadere karşı serzenişte bulunulan ifadelere rastlanmıştır.

“Yedi yaşımdan beri çalıştım,

Çoluk çocuğa karıştım.

Feleknen yarıştım,

Yine yenilen ben oldum, ben oldum (M. T. 15)”.

Yaşamın tek başına kaldırılamayacak kadar ağır geldiği zamanlarda, insanlar kendilerine destek olacak bir kardeşlerinin olmasını arzularlar. Bu durum yalnızca hayatta iken değil aynı zamanda ölüm vakti geldiğinde de geçerlidir. Yaşarken kardeşi olmadığından yakının kişi öldüğünde de bir kardeşi olmadığı için cenazesine sahip çıkılmayacağından endişelenerek serzenişte bulunmakta ve bunu mezar taşında dile getirmektedir.

“Ele mi dena yerde,

Ildızlar dena yerde.

Karğuram gardaşsız ölem,

Cenazem kala yerde (M. T. 16)”.

Yaşanması arzulanan hayat ile yaşanan hayat arasındaki farktan kaynaklanan yarım kalmışlık hissi, kişileri hayatta oldukları süre boyunca nasıl üzüntüye sevk ediyorsa benzer şekilde ölüme yaklaştıkları zamanda üzmektedir. Ölümün zamansızlığına rağmen uzun vadeli planları olan insanoğlu hep bir şeylerin tamamlanamadığından yakınıdır. Bu durumun neticesi olarak kişiler, elde etmeyi arzuladıkları ancak sahip olamadıkları veya sonuca ulaştıramadıkları şeylerden doğan serzenişlerini mezar taşlarına yazdırarak yaşadıkları durumu paylaşmayı arzu ederler.

“Geldim bu dünyaya ömür sürmeye,

Keder koymadı ki beni gülmeye.

Ne bir evlat gördüm ne sefa sürdürdüm,

Allah layık gördü civan ölmeye (M. T. 17)”.

“Ateşimde küllenmemiş közüm,

Yüreğimde söylenmemiş sözün kaldı (M. T. 18)”.

Kişiler yaşadıkları zaman zarfında yalnızca hayata ve dünyaya dair beklentiler geliştirmezler. Sevme, sevilme, değer verme ve değer görme gibi manevi hazlarda insanlar açısından hayatı anlamlı kılan beklentilerdir. Sevmek ve özellikle sevildiğini bilmek dünyada yalnız olunmadığı anlamına geldiğinden insanlar günlük hayatın zorlukları karşısında kendilerini daha güçlü hissederler. Bunun aksi olan durumlar ise yaşarken olduğu gibi öldükten sonra da kadere karşı serzenışı beraberinde getirir.

“Geldim gülmedim,

Sevdim doymadım (M. T. 19)”.

İnsanlar için en zor olan durumlardan biri kendi gerçekleri ile yüzleşerek yeterliliklerinin ve bu yeterlilikler ile yapabileceklerinin farkındalığını yaşamaktır. Hayatının kontrolünü ele almakta geç kalan veya hiç alamayan insanlar için kolay olan sorumluluğu üstlenerek harekete geçmek yerine ötekileri suçlamak, elde edemediği her şeyi sorumlusu olarak kaderi görmektedir. Ancak kaderin gayretle doğrudan alakalı olduğu gerçeğini unutan insanoğlu, elde edemediği hemen her şey için kaderi sorumlu tutmanın kolaylığına sığınır. Bunu da kendisine ait son hatırlatıcısı olan mezar taşına yazdırır.

“Kara kader karaladı,
Zalimler beni yaraladı (M. T. 20)”.

Ölüm, nerede ve ne zaman olduğundan bağımsız olarak her şart ve zamanda hem ölenin kendisi hem de geride kalanlar açısından ağır bir durumdur. Her şekilde oldukça dramatik olan bu duruma birde ölen kişinin hayatını gurbette, ailesinden ve sevdiklerinden uzakta geçirmesi eklendiğinde dayanılmaz bir hal almakta ve beraberinde kadere sitemi doğurmaktadır.

“Trene bindim, tren yürümez,
Geriye döndüm, sıla görünmez.
Gurbette ölenlerin hali bilinmez,
Ağlama nenem, kader böyleymiş (M. T. 21)”.

İnsanoğlunu hayatta olduğu zaman boyunca gerek bedensel gerekse zihinsel anlamda kendisini doyuma ulaştırmasını arzuladığı eylemlerde bulunur. Böylece iş hayatında, aile hayatında veya sosyal hayatta iyi bir yaşama ulaşmak isteyen insanoğlu kendisi için mutluluk arayışını amaç edinir. Ancak bu amaca ulaşmasını sağlayacak maddi, manevi, kültürel veya ekonomik araçlardan yoksunluğun doğurduğu doyumsuzluk ise yine kadere serzeniş olarak mezar taşlarındaki ifadelerde kendisine yer bulur. Bu ifadeler kimi zaman ölen kişinin ağzından söylenebildiği gibi kimi zamanda geride kalanlar tarafından mezar taşlarına yazdırılmışlardır. Ancak her şekilde yaşama doyulamadan ölüme varılmış olmasının hoşnutsuzluğunu barındırırlar.

“Dünyama doymadım,
Gittiğim yoldan dönemedim.
Sevdiklerimi son kez sevedim (M. T. 22)”.
“Ah en yazık oldu bana, gençliğime doymadım,
Çaresiz bir derde düştüm, derdime derman bulamadım.
Dört yavrumu ellere bıraktım, muradını göremedim.

Ruhun şad, toprağın bol olsun, yattığın yer nur dolsun canım babam (M. T. 23)”.

“Dünyama girmedim, ömrüme doymadım (M. T. 24)”.

“Dediler bahar var, gündüz güneş var,

Geceler mehtap var, ben doymadım (M. T. 25)”.

Felsefi, psikolojik ve sosyolojik açılardan incelenmeye yetecek kadar derin birer alt yapıya sahip olan ağlamak ve gülmek eylemleri insan ruh halinin gözlemlenebilir dışavurumlarıdır. Bu bağlamda insanlar gülmeye mutlu bir hayatın getirisi olarak bakmakta ve yaşanan zamanın uzunluğu ya da kısalığı önemli olmaksızın bir ömrü güldüm veya gülmedim ifadelerine sığdırabilmektedirler. Gelinen noktada kişiler yaşadıkları süre boyunca gülme eyleminin hayatlarındaki varlığından hareketle güldüm/gülmedim ifadeleriyle sayfalarca sürmesi muhtemel bir yaşamı tek kelime ile ifade etmek istemekte ve bunu da bir serzeniş olarak mezar taşlarına yazdırmaktadırlar.

“Genç yaşımda gülmedim doya doya (M. T. 26)”.

“Yüzü gülmeyenim (M. T. 27)”.

Hayattan beklentileri doğrultusunda kaderin desteğini görmek isteyen insanoğlu, arzuladığı ideal hayata ulaşamadığı noktada yaşadığı üzüntüyü ağlayarak ifade etmeye çalışır. Aynı şekilde kaderin de ona sun(a)madıkları için ağladığını tahayyül ederek bunu mezar taşında ifade etmekten çekinmez.

“Vasiyetimdir

Ağla gözlerim ağla,

Ağlayan; gözlerim değil kaderimdir (M. T. 28)”.

İnsanlar dünyayı tanıma ve anlamlandırma süreçleri boyunca devamlı olarak arayış içerisindeyler. Buna karşın dünya misafirlikleri boyunca pek azı aradıklarını bulabilmenin mutluluğuna ve ondan kaynaklanan hazzı ulaşabilirler. Kimi zaman buldum diyenin ardından sürdürülen arayışlarla onun bulunduğunu sanarak dünyadan ayrıldığı şeyin aslında aranılanın kendisi dahi olmadığı görülür. Aradığını bulmaya ömrü vefa etmeyen insanlar ise son bir serzeniş olarak her şeyin kayıp olduğunu ifade ederek dünyadan ayrılırlar.

“Ecel kayıp,

Kader kayıp,

Nasip kayıp (M. T. 29)”.

Geride Kalanlara Sitem

İnsanoğlu sosyal bir varlık olmasının sonucu olarak öncelikle ailesinden ardından içinde gelişip büyüdüğü toplumdan kabul ve değer görme beklentisi içerisindeydir. Toplumsal kabulün kolaylaşması adına yaşadığı topluma uyum sağlamaya çalışan kişiler kimi zaman çeşitli fedakârlıklarda bulunarak aile içerisindeki beklentileri de karşılamaya çalışırlar. Ancak her şeye rağmen ailevi veya toplumsal ilişkilerde her zaman arzulanan sonuçlar elde edilemez. Bu da kişilerde içinde yaşadığı aileye veya

topluma karşı bir sitemin oluşmasına neden olur. Bu sitemi yaşarken dile getirip getirmediği bilin(e)meyen kişilerden bazıları öldükten sonra bunu mezar taşlarında dile getirerek yaşarken göremedikleri değerini öldükten sonra gösterilmesini istemediklerini ifade ederler.

“Ben öldükten sonra mezarıma gelsen ne olur, gelmesen ne olur,
Ağlasan da ne olur, ağlamasan da ne olur.

Sen benim değerimi yaşarken bilmedin ki,

Öldükten sonra bilsen ne olur, bilmesen ne olur (M. T.30)”.
İnsanlar yaşadıkları süre içerisinde karşılaştıkları zorluklarla mücadele ederken çevrelerinden bekledikleri desteği her zaman göremeyebilirler. Yalnız başına bir şeylerin üstesinden gelmeyi öğrenen ve bu durumu kabullenen kimi insanlar ise bunun neticesi olarak gerek bedensel gerekse zihinsel olarak fazlasıyla yorgun hissedebilirler. Gelinek noktada yaşam ve ölüm kavramları hakkındaki algıları değişen insanlar ölümü, uzun vadeli bir istirahat süreci olarak değerlendirir bunu da mezar taşlarında dile getirirler.

“Yorulduğum işte,

Düşünmekten de, üzülmekten de, beklemekten de yorulduğum.

Dokunmayın bana,

Bu aralar şöyle sessiz bir yerde dinlenmek istiyorum (M. T. 31)”.
Ebeveyn olmanın bilincinde olan her anne babanın dileği ailesine, toplumuna ve ülkesine karşı sorumluluklarının farkında olan hayırlı bir evlat yetiştirmektir. Bunu amaç edinen sorumluluk sahibi ebeveynler, çocuklarını yetiştirirken onların mümkün olduğu kadar iyi bir eğitim almalarına özen gösterirler. Ancak sonuçlar her zaman arzu edildiği gibi olmayabilir. Çocuk, ailesinin kendisi için harcadığı tüm maddi, manevi kaynaklara ve harcanan emeğe rağmen kendisinden beklenen tutum ve davranışları geliştiremez. Böyle olunca da ebeveynlerden biri öldükten sonra geride kalan evladına son bir ders olarak herkesin ölümlü olduğu mesajını içeren bir not bırakmak ister ve bunu sitemli sözlerle mezar taşına yazdırır.

“Oğul sanma ki kalacaksın,

Gün gelecek öleceksin.

Peşim sıra geleceksin oğul (M. T. 32)”.
Dini Referanslı Mezar Taşı Yazıları
Kur'an-ı Kerim, hadisler ve sünnetler insanların doğru, adil, merhametli, anlayışlı, bilgili ve mutlu yaşamaları için hayatları boyunca rehberlik ederler. Yaşadıkları süre boyunca bu minvalde bir ömür sürmeye özen gösteren insanlar öldükten sonrada geride kalanlar için aydınlatıcı birer nasihat olarak bunları mezar taşlarına yazdırırlar. Bu bağlamda çalışmaya konu olan mezar taşlarında ayet ve hadis kaynaklı kimi ifadeler

yer aldığı gibi Hz. Ali gibi İslam büyükleri ile çeşitli âlimlere ait ifadelerin yer aldıkları da görülmüştür.

“Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum Hz. Ali (M. T. 33)”.

“Allah katında dünyanın hakir olmasının nişanelerinden biri Allah’a karşı günahların sadece dünyada yapılmasıdır; Allah katında olana dünyayı terk etmedikçe erişmek mümkün değildir Hz. Ali (M. T. 34)”.

“Dünya müminin zindanı, ölüm mükâfata, cennette yurdudur Hz. Ali (M. T. 35)”.

“Duyun bilin ki ahiret yönelmiştir geldi gelecek, her birinin de oğulları var. Siz ahiret oğlu olun, dünya oğulları olmayın, çünkü kıyamet günü herkes anasına katılacak... Nech’ül Belaga (M. T. 36)”.

Ölümün mutlak ve kaçınılmaz son olduğunu insanlara bildirmek amacıyla *Kur’an-ı Kerim*’de üç farklı yerde (Al-i İmran, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57) “Küllü nefsin zaikatül mevt” yani “her nefis ölümü tadacaktır” ayeti geçmektedir. Ölümüyle birlikte dünyadan ayrılmak zorunda kalan kimi insanlar son bir hatırlatma olarak Allah’ın kelamına sığınmakta ve bunu mezar taşlarına yazdırarak ziyaretçilerine, insanı insan yapanın beden değil, ruh olduğunu ancak her ruhun mutlak suretle ölümü tadacağını, bunun en somut kanıtı olan mezarları ile göstermek isterler.

“Bütün nefisler ölümü tadacaktır (M. T. 37)”.

“Her nefis ölümü tadacaktır ve yaptıklarının karşılığını vermek üzere bana geri dönecektir (M. T. 38)”.

Nefislerin ölümden kaçışlarının olmadığı bilgisini veren *Kur’an-ı Kerim*’de aynı zamanda aklını kullanan toplumlar için nice ibret verici dersler olduğu da belirtilir (Nahl, 16/12). Elbette ibret yalnızca Allah tarafından peygamber aracılığıyla insanlara bildirilen geçmiş dönem toplumlarının yaşayışlarında ve anlatımlarında değildir. İbret, yanlış tutum ve davranışların yol açabileceği muhtemel kötü sonuçlardan sakınmak amacıyla çevremizde yaşayan diğer insanların hayatlarından çıkarılabilecek derslerle, tecrübeyle sabit davranış biçimleri geliştirmektedir. Mezar taşlarında yer alan yazılar da ibret değeri taşıyan birer vesika olarak mezarlıklardaki yerlerini alırken farklı ayetlerle de bu durumu destekler bir hale gelebilirler.

“Ey gönül huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, o senden razı olarak dön Rabbine.

Sende katıl has kullarımın içine, gir cennetime (M. T. 39)”.

Mezar taşlarında yer alan dini içerikli yazılar yalnızca *Kur’an-ı Kerim* kaynaklı değildir. Çalışmaya konu olan mezar taşlarından bazılarında Hz. Muhammed’in veya tanınmış İslam âlimleri ile düşünürlerinin ifadelerinden de yararlandığı görülmüştür. Bu durumun ölen kişinin vermek istediği son mesajın etkisini artırma amacıyla yapıldığı söylenebilir. Bu noktada hayatta olanların ebeveynlerine karşı davranışlarını düzenleyici birtakım alıntılar yapıldığı da görülmüştür. İslam dininde özellikle *Kur’an-ı Kerim*’de (URL-2)

evlatların anne/babalarına karşı göstermeleri istenen tutum ve davranışlar gerek Hz. Muhammed'in ifadeleri gerekse onun ifadelerinden hareketle mezar taşlarındaki yerlerini almıştır.

“Tut ki, Ali'den miras kaldı sana Zülfikar. Sende Ali'nin yüreği yoksa, Zülfikar neye yarar. Mevlâna (M. T. 40)”.

“Baba cennetin orta kapısıdır. Hz. Muhammed (M. T. 41)”.

“Anneyi sevmek cenneti sevmektir. Çünkü anne sevgisi cennete açılan en değerli kapılardandır (M. T. 42)”.

“Kaderde ne ise o olur etme merak,

Uyma nevsine hakkın emrine bırak.

Altından ağacın olsa zümrütten yaprak,

Akibet gözünü doyurur bir avuç toprak. Mevlâna (M. T. 43)”.

İnsanı mümine nuru iman ile göster ki, ment idam değil tebdili mekândır. Kabir ise zülûmatlı bir kuyu ağız değil, nuraniyetli âlemlerin kapısıdır. Dünya ise bütün şaşaaşısıyla ahirete nispeten bir zindan hükmündedir (M. T. 44)”.

Gelinen noktada yaşarken kim olduğu, ne iş yaptığı, nelere sahip olduğu önemli olmaksızın maddi/manevi her şeyi geride bırakarak Rabbine dönen insanoğlu, geride kalanlara dünyanın faniliğini anlatmak ister. Bu amaçla gerek ifadesinin gücünü artırmak gerekse söylediklerini temellendirmek isteyen kişilerin ayetlerden, hadislerden veya İslam büyükleri ile âlimlerin ifadelerden yararlandıkları görülmektedir.

Sosyal İlişkileri Düzenlemeye Yönelik Mezar Taşı Yazıları

Hayatta oldukları zamanlarda sosyal çevrelerindeki ilişkilere dikkat eden insanlar öldükten sonra geride kalanların da benzer ilişkiler sürdürmelerini arzulayabilirler. Bu nedenle mezarlık ziyaretçileri için söyleyecekleri birkaç satırlık sözleri olan insanlar bunları mezar taşlarına yazdırırlar. Böylece son sözleri olarak faniliği bilinen dünyada kalıcı olanın iyi niyet, nezaket, sevmek ve sevilme olduğu son bir kez ifade ederler. Bunu yaparken kimi zaman yaşarken sahip oldukları mesleklerinden esinlendikleri de görülmektedir.

“Bir öğretmenın çocuk topluluğu arasında şefkatle gülümsemesi dünyanın en güzel görüntüsüdür (M. T. 45)”.

“Hayat geçiyor, hayat geçecek. Aralarda böyle birbirimizi ne kadar çok seversek yanımıza kar kalacak (M. T. 46)”.

Ölümle birlikte tüm küslüklerin, kırgınlıkların veya hoşnutsuzlukların bir anda anlamını yitireceğini bilen kişiler hayatta kalanlardan zamanlarını bunlarla geçirmemelerini isterler. Bunu yaparken de sözlerini ulaştırabilecekleri son yerlerden biri olan mezar taşlarını kullanırlar.

Nasihah İçeren Mezar Taşı Yazıları

Yaşadıkları süre boyunca karşılaştıkları durum ve olaylardan çeşitli dersler çıkaran insanlar, diğerlerinin de benzer hataları yapmamaları

amacıyla nasihatte bulunurlar. Bunu yaparak kendi yaptıkları hataları başkalarının yapmamasını sağlamaya çalışan kişilerin öldükten sonra bile geride kalanlar için faydalı olmayı amaçladıkları söylenebilir. Özellikle yaşadıkları zaman diliminde sahip olduklarının kıymetini bilmeyen insanlar ömürlerinin sonuna doğru bu durumun kendi hayatlarını zorlaştırdığı gibi geride kalan sevdiklerinin hayatlarını da zorlaştıracığını fark eder ve kendi yaptıkları hatayı başkalarının yapmamasını nasihat ederler.

“Dünyada maldır,

Ahirette iman.

Bugün bana ise yarın sana (M. T. 47)”.
Bu durum geride kalanları dünya malına tamaha sevk etmek değil ancak asgari standartlarda yaşamalarını sağlayacak kadar dünya malına önem vermeye davet eden bir istek gibi algılanabilir. Zira dünya malına aşırı düşkün olmak ise “dünyayı dost tutmak” olarak değerlendirilmiş ve bundan sakınılması gerektiği de ifade edilmiştir.

“Ey dünyayı dost tutanlar, hele ummana bak.
Döndü devran, geçti kervan.
Dön de bir kabristana bak (M. T. 48)”.
İnsanlar ne dünya malına tamah edip dostluktan, arkadaşlıktan, sevgiden, merhametten uzaklaşmalı ne de dünya malına tümüyle sırt çevirip kendisinin ve ailesinin geçimini tehlikeye atmamalıdır. Ayrıca mezar taşlarında, sahip olunan maddi varlıkların getirdiği saygınlık ve güven duygusunun geçiciliğine dair nasihatlere de rastlanmıştır.

“Altından testin olsa susuz çeşmeden dolmaz,

Bir yiğit ne kadar mert olursa olsun, düşenin dostu olmaz (M. T. 49)”.
Geride kalanlara verilen nasihatler kimi zaman üstü kapalı olarak ima yollu ifadeler şeklinde olabildikleri gibi kimi zamanda cümle başında kullanılan “ey” nidası yardımıyla muhatabına doğrudan hitap yoluyla ifade edilebilirler. Bu gibi durumlar ifadeleri açık ve anlaşılır kıldıkları gibi ifadenin anlamına da netlik kazandırır.

“Ey evladım sana tavsiyem edep, erkân terbiyeli olmalı her güzel insan iyisini bulmalı. Boş bir dünyadır bu. Hayırlı ve güzel iman ile ölmeli. Yaptığın hayrın en verimlisidir (M. T. 50)”.
“Ey evlâdım sana tavsiyem bak şu dünyanın haline, sürececek sefası yok. Kıрма insan kalbini yapacak ustası yok (M. T. 51)”.
Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırdığı Mezar Taşı Yazıları
Ölümüyle birlikte dünyadan ve yaşadığı hayattan ayrılan insanoğlu için o zamana kadar yaşanan her şey noktalanmış olmasına karşın geride kalanlar için yeni bir dönem başlamaktadır. Ölen kişinin geride kalanların hayatlarındaki yeri ve önemi nedeniyle oluşacak boşluğun doldurulması mümkün olmamakla birlikte bu boşluğun oluşturduğu sarsıntılı duygular ise çeşitli ifadeler aracılığıyla mezar taşlarındaki anma cümlelerine dönüşürler.

“Ey evladım sana tavsiyem edep, erkân terbiyeli olmalı her güzel insan iyisini bulmalı. Boş bir dünyadır bu. Hayırlı ve güzel iman ile ölmeli. Yaptığın hayrın en verimlisidir (M. T. 50)”.
“Ey evlâdım sana tavsiyem bak şu dünyanın haline, sürececek sefası yok. Kıрма insan kalbini yapacak ustası yok (M. T. 51)”.
Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırdığı Mezar Taşı Yazıları
Ölümüyle birlikte dünyadan ve yaşadığı hayattan ayrılan insanoğlu için o zamana kadar yaşanan her şey noktalanmış olmasına karşın geride kalanlar için yeni bir dönem başlamaktadır. Ölen kişinin geride kalanların hayatlarındaki yeri ve önemi nedeniyle oluşacak boşluğun doldurulması mümkün olmamakla birlikte bu boşluğun oluşturduğu sarsıntılı duygular ise çeşitli ifadeler aracılığıyla mezar taşlarındaki anma cümlelerine dönüşürler.

“Ey evladım sana tavsiyem edep, erkân terbiyeli olmalı her güzel insan iyisini bulmalı. Boş bir dünyadır bu. Hayırlı ve güzel iman ile ölmeli. Yaptığın hayrın en verimlisidir (M. T. 50)”.
“Ey evlâdım sana tavsiyem bak şu dünyanın haline, sürececek sefası yok. Kıрма insan kalbini yapacak ustası yok (M. T. 51)”.
Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırdığı Mezar Taşı Yazıları
Ölümüyle birlikte dünyadan ve yaşadığı hayattan ayrılan insanoğlu için o zamana kadar yaşanan her şey noktalanmış olmasına karşın geride kalanlar için yeni bir dönem başlamaktadır. Ölen kişinin geride kalanların hayatlarındaki yeri ve önemi nedeniyle oluşacak boşluğun doldurulması mümkün olmamakla birlikte bu boşluğun oluşturduğu sarsıntılı duygular ise çeşitli ifadeler aracılığıyla mezar taşlarındaki anma cümlelerine dönüşürler.

“Ey evladım sana tavsiyem edep, erkân terbiyeli olmalı her güzel insan iyisini bulmalı. Boş bir dünyadır bu. Hayırlı ve güzel iman ile ölmeli. Yaptığın hayrın en verimlisidir (M. T. 50)”.
“Ey evlâdım sana tavsiyem bak şu dünyanın haline, sürececek sefası yok. Kıрма insan kalbini yapacak ustası yok (M. T. 51)”.
Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırdığı Mezar Taşı Yazıları
Ölümüyle birlikte dünyadan ve yaşadığı hayattan ayrılan insanoğlu için o zamana kadar yaşanan her şey noktalanmış olmasına karşın geride kalanlar için yeni bir dönem başlamaktadır. Ölen kişinin geride kalanların hayatlarındaki yeri ve önemi nedeniyle oluşacak boşluğun doldurulması mümkün olmamakla birlikte bu boşluğun oluşturduğu sarsıntılı duygular ise çeşitli ifadeler aracılığıyla mezar taşlarındaki anma cümlelerine dönüşürler.

“Ey evladım sana tavsiyem edep, erkân terbiyeli olmalı her güzel insan iyisini bulmalı. Boş bir dünyadır bu. Hayırlı ve güzel iman ile ölmeli. Yaptığın hayrın en verimlisidir (M. T. 50)”.
“Ey evlâdım sana tavsiyem bak şu dünyanın haline, sürececek sefası yok. Kıрма insan kalbini yapacak ustası yok (M. T. 51)”.
Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırdığı Mezar Taşı Yazıları
Ölümüyle birlikte dünyadan ve yaşadığı hayattan ayrılan insanoğlu için o zamana kadar yaşanan her şey noktalanmış olmasına karşın geride kalanlar için yeni bir dönem başlamaktadır. Ölen kişinin geride kalanların hayatlarındaki yeri ve önemi nedeniyle oluşacak boşluğun doldurulması mümkün olmamakla birlikte bu boşluğun oluşturduğu sarsıntılı duygular ise çeşitli ifadeler aracılığıyla mezar taşlarındaki anma cümlelerine dönüşürler.

“Ey evladım sana tavsiyem edep, erkân terbiyeli olmalı her güzel insan iyisini bulmalı. Boş bir dünyadır bu. Hayırlı ve güzel iman ile ölmeli. Yaptığın hayrın en verimlisidir (M. T. 50)”.
“Ey evlâdım sana tavsiyem bak şu dünyanın haline, sürececek sefası yok. Kıрма insan kalbini yapacak ustası yok (M. T. 51)”.
Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırdığı Mezar Taşı Yazıları
Ölümüyle birlikte dünyadan ve yaşadığı hayattan ayrılan insanoğlu için o zamana kadar yaşanan her şey noktalanmış olmasına karşın geride kalanlar için yeni bir dönem başlamaktadır. Ölen kişinin geride kalanların hayatlarındaki yeri ve önemi nedeniyle oluşacak boşluğun doldurulması mümkün olmamakla birlikte bu boşluğun oluşturduğu sarsıntılı duygular ise çeşitli ifadeler aracılığıyla mezar taşlarındaki anma cümlelerine dönüşürler.

Bu cümleler ölen kişinin geride kalanlar açısından neler ifade ettiğinin anlaşılmasını sağlayabileceği gibi kimi zaman kişilikleri hakkında fikir yürütülmesini de sağlayabilirler.

“Bir koca çınar daha gitti. Bir tarih daha bitti.

Mekânın cennet, kabrin nurla dolsun.

Seni seviyor ve özlüyoruz. Ailen (M. T. 52)”.

“Doğruluğun onurumuz,

Dürüstlüğün gururumuz,

Çalışkanlığın yolumuz.

Kabrin nur ile dolsun, makamın cennet olsun. Eşi ve kızları (M. T. 53)”.

“Elleri nasırlı, gözleri yaşlı emektar adam.

İşte bu benim babam. Çocukların (M. T. 54)”.

“Ömrünü Ehlibeyte hizmetle geçirişin,

İnancın, imanın, sevgin ve sabrın ile ışığımız oldun.

Seni unutmayacağız ve öğrettiğin Kuran ile anacağız.

Çocukların, torunların, yeğenlerin (M.T. 55)”.

“Ölümünle içimizdeki yaşam türküsü bitse de.

Sen; onurun, gururun ve şerefle öncümüsün yaşantımızda...

Rahat uyu babacığım, ruhun şad olsun. Evlatların (M.T. 56)”.

“Elveda: yalnız ve cefakâr kadın,

Elveda: huysuz ve tatlı kadın (M.T. 57)”.

Ölen kişinin ardından geride kalanlar tarafından yaptırılan mezar taşlarındaki ifadelerin genellikle ölen kişiye karşı duyulan sevgi, saygı, minnet ve özlem içerikli ifadeler oldukları görülmektedir. Bununla birlikte bir gün kavuşacaklarına dair inançlarını yansıttıkları mezar taşı yazıları da göze çarpar. Zira ölen kişinin yaşı ne olursa olsun geride kalanlarda kısıtlı dünya hayatında doyasıya zaman geçirilmediğine dair kuvvetli bir inancın hâkim olduğu görülür. Benzer ifadelerin özellikle genç yaşta hayatını kaybeden insanların mezar taşlarında yoğunlaştıkları görülmektedir. Zira her ölüm acı, her ayrılık zor olmasına karşın genç yaştaki yakınları ile ayrılmak zorunda kalan insanların yaşadıkları daha ağır bir ayrılık acısının dile getirilmesine neden olmaktadır. Fakat her şekilde bir gün kavuşacaklarına dair inançlarının geride kalanlar açısından büyük bir teselli kaynağına dönüştüğü görülmektedir.

“Güllerle sevemedim seni,

Askerlerle övemedim seni.

Asker olamadan silah tutamadım...

Güveyi olupta odanda yatamadım...

Ben yavruma doyamadım (M.T. 58)”.

“Eşim, dünyada doyamadım sana.

Ahirette buluşuruz inşallah (M. T. 59)”.

“Bu dünyada hiçbir şeye doymadım,

Hele anneme hiç doymadım (M. T. 60)”.

“Seni sensiz yaşamak çok zormuş,

Biz sana doymadık (M. T. 61)”.

“Canımız, sevgili babamız,

Makamın cennet olsun, kabrin nur ile dolsun.

Biz sana doymadık, Tanrı yoldaşın olsun (M. T. 62)”.

“Ölümün sonsuz ayrılığımız değil, geçici hasretimiz, mademki sonunda kavuşmak var,

Yaşadığın onurlu ve şerefli hayatı devam ettirecek ve sana layık olup karşına başımız dik olarak çıkağız. Seni daima seveceğiz, mekânın cennet olsun, nur içinde yat sevgili babamız (M. T. 63)”.

Geride kalanlar tarafından mezar taşlarına yazılan anma yazıları genellikle nesir şeklinde olmakla beraber kimi zaman bunların nazım içeren ifadelerle dönüştükleri de görülmektedir. Çalışmaya konu olan mezar taşları arasında karşılaşılan şiir şeklindeki ifadelerin ölenin ardından duyulan ayrılık acısını anlatmasının yanı sıra ölen kişinin kişisel özellikleri, karakteri, ölüm nedeni veya zamanı hakkında bilgileri de içerdikleri de görülmektedir.

“Her baş taşımazmış öyle her tacı,

Bilekle yürekmiş erin er tacı.

Bırakın anlatsın bilen Ertaç’ı

Yürek yarenini ansın bu gece (M. T. 64)”.

“İki Nisan günü şehir boğuldu yasa,

Kışı zor geçirdi, kalmadı yaza.

Dileğim Allahdan toprağı boza,

Bülenti anan dostlar ağladı.

Bu ne acıdır halkı dağlıyor,

Biricik eşi kara bağlıyor.

Bir kızı var baba diye ağlıyor,

Bülenti gören gözler ağladı.

Zülümkar olmadı, gönül kırmadı,

Dosta hain çıkıp hile kurmadı.

Kimseyi incitip kalbini kırmadı,

Bülenti seven canlar ağladı.

Dairede masası karaya boyandı,

Bu acıya nasıl dayandı.

Böyle bir mateme kuşlarda yandı,
Bülente acıyan yer gök ağladı (M. T. 65)”.
“Kadınlar kızlar toplandı,
Gözlerimden yaşlar aktı,
Benim gencecik yaşımda
Bak kınam yakıldı.
Kanatlandım uçuyorum,
Ahirete gidiyorum.
Ben bu gencecik yaşımda,
Anamdan ayrılıyorum (M. T. 66)”.
“Yüksek yapın mezarını gonahları gölgesinde dayansın,
Babaları gonah gelip heber edin güzel anam oyansın.
Gabri nurla dolsun, o nurlara boyansın.
Ağ saçını, nur yüzünü hep yuhumda görürem,
Tel, tel olan saçlarını incitmeden örürem.
Öz laylandı indi sana layla dedim yatasan,
Çoh emehli hacı anam gızıl güle batasan,
Gızıl gül kölgelensin; kölgesinde yatasan.
Ağ saçını nur yüzünü hep yuhumda görürem,
Tel, tel olan saçlarını incitmeden örürem (M. T. 67)”.
“Gitmedi hayalin gözümde,
Silinsende sen yeryüzünden,
Silinmedin heç kalbimden.
Hayalimin gonağışan ana,
Vatanımın toprağışan ana (M. T. 68)
“Ğoş geldin eyle baba,
Hesretinнен yanmışam men,
Gebrinin yanına indi,
Perişan durmuşam men (M. T. 69)
“Atam sensiz uykum gelmez,
Biçareyim yüzüm gülmez.
Kimseler derdimi bilmez,
Canım sana kurban atam.
Ağladım döndüm deliye,
Atam atam diye diye.
Al götür beni maziye,
Canım sana kurban atam.

Seni hiç unutmuyacak annen (M. T. 70)

Geride kalanlar tarafından anma amacıyla yazdırılan yazılar ölen kişiler hakkında kişisel bilgiler içerdikleri gibi kimi zamanda ölen kişinin ardından onun adına yaptırılan hayır işlerinin neler olduklarına dair bilgilerde içerebilirler. Bu durum mezarlığa gelen diğer ziyaretçilerden hem ölen kişiye hem de yakınlarına dua etmelerini istemenin bir başka yolu olarak değerlendirilebilir.

“Adına camii yapılan ana.

Kamer benim anamdı, damarlarımda kanım, bedenimde canımdı.

Hem anamdı hem babam, bacımla kardaşımdı.

Dünya üzerindeki tutunduğum dalımdı (M. T. 71)”.
Her ne şekilde yaşanmış olursa olsun insanoğlunun ömrü bir şekilde sona erecek ve dünyaya veda etmek zorunda kalacaktır. Ölümleri ile birlikte bedenen aramızdan ayrılan insanlardan geriye mezarları ve mezar taşlarına yazılı olan künyeleri ile kendilerini anmamıza yarayan kimi ifadeler kalmaktadır. Mezar taşlarına yazılanlar değişiklik göstermekle birlikte hepsinin ortak amacının ölen kişiyi yüceltmek ve onun adına dua isteyerek ahiret hayatında esenlik dilemek olduğu söylenebilir.

Sonuç

Mezar taşları, ölen kişilerin tanıtıcı kısa bilgilerinin yanı sıra ölen kişiler hakkında çeşitli bilgiler içermeleri bakımından tarihi birer vesika niteliği taşırlar. Bu bağlamda incelenen ve Kars şehir merkezinde yer alan mezarlıklardan örnekler barındıran çalışmada mezar taşları; “Dua ve Yardım İsteme”, “Ölen Kişiye Dair Çeşitli Bilgiler Barındırma”, “Kadere ve Hayata Serzeniş”, “Geride Kalanlara Sitem”, “Dini Referanslı Yazılar”, “Sosyal İlişkileri Düzenlemeye Yönelik Yazılar”, “Nasihat İçeren Yazılar” ve “Geride Kalanların Anma Amacıyla Yazdırıldığı Yazılar” şeklinde başlıklar ile incelenmiştir.

Kars şehir merkezinde yer alan mezar taşı yazılarında, geride kalanların yaşadıkları ayrılık acısı ve çaresizlik, ölümü kabullenememe, yeniden kavuşmaya dair güçlü bir inanç, ölen kişiye ahiret hayatında esenlik dileme, genç yaşta yitirilen kişilerin ardından yakılan ağıtlar ve ölümlerle birlikte gelen hemen her duyguya yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte Allah'ın bağışlayıcı ve affedici olduğuna yönelik kuvvetli bir inançla dünya hayatında karşılaşılan olumsuz durum ve olayların kişileri iyilikten uzaklaştırmaması gerektiğine yönelik ifadelerle de rastlanmıştır.

Sade, açık ve anlaşılır ifadelerle yazılan mezar taşı yazıları genellikle düzyazı şeklinde olmakla birlikte şiirsel söylemlerin yer aldığı mezar taşları da vardır. Söz konusu şiirsel ifadelerden bazılarında Kars şehrinin etnografik yapısı itibarıyla yerel telaffuzdan kaynaklanan farklılıkların doğrudan yazıya aktarıldıkları da dikkat çekmektedir. Ölen kişilerin yakınları tarafından kaleme alınan özgün şiirlere de rastlanmış olup bunlarda yine açık ve anlaşılır ifadelerle duyguların dile getirildiği yazılardır.

Çalışmanın sınırlılıklarının belirlenmesi açısından yalnızca ifadelerin anlam bakımından tasnifi yapılmasına karşın söz konusu mezar taşı yazılarının sosyolojik, psikolojik, ekonomik veya kültürel açılardan farklı çalışmalara kaynaklık edebilecek düzeyde zengin oldukları görülmüştür. Çalışmanın hacmi göz önüne alınarak mezar taşlarına ait görsellere yer verilmemiş olup söz konusu mezar taşlarına ait görsellere aşağıda yer alan kare kod ile ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Bakırcı, N. (2008, Ocak). Niğde mezar taşı sözleri üzerine bir inceleme. *Akpınar Dergisi*, s. 23-29.
- Bozkurt, N. (2023, 12 14). Mezarlık. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, 519-522, Ankara: TDV Yayınları.
- Cilâcı, O. (2020). Dua. *Temel İslam Ansiklopedisi*, 529-539, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Çıblak, N. (2002, Ekim). Anadolu'da ölüm sonrası mezarlıklar çevresinde oluşan inanç ve pratikler. *Türk Kültürü*, 474, 605-614.
- Demirci, K. (2020). Kabir. *Temel İslam Ansiklopedisi*, 33-38, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Jaffe, A. (2007). Görsel sanatlarda sembol. *İnsan ve Semboller*, s. 230-272, İstanbul: Okuyanuş Yayınları.
- Koçak, A. (2012), Hayatın ölümden sonra uçuşa tebdili. *Acta Turcica*, 2-1, 61-95.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. (2013). (çev.: M. Turabi), İstanbul: Kevser Basın Yayın.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J.-P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, J.-P. (2011). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Türkan, H. K. (2012). İskenderun mezar taşı sözleri üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 7 (4-2), 3026-3044.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Kahtani, S. E.. *Kur'an ve sünnette Müslümanın sığınağı dua ve zikirler*.
<https://d1.islamhouse.com/>:
https://d1.islamhouse.com/data/tr/ih_books/single/tr_Hisnul_Muslim.pdf
(Erişim: (20. 01. 2024))

URL-2: Pusmaz, D. *Ana gibi yar olmaz*. dergi.diyaret.gov.tr:

<https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=26843#:~:text=buyurdu,>

-
Bende%3A%20Evet%20Ya&text=cennet%20annelerin%20ayaklar%C4%B1%20alt%C4%B1ndad%C4%B1r,yolu%20annelerin%20r%C4%B1zas%C4%B1n%C4%B1%20almaya%20ba%C4%9Fl%C4%B1d%C4%B1r. (Erişim: 17.01. 2024)

Extended Summary

The tombs built to ensure that the people who have passed away at the end of their lifespan in the world are not forgotten continue to exist as the last and permanent structures belonging to them. Statements on headstones generally contain brief information about the deceased, such as dates of birth and death. However, some headstones also include statements that help to draw conclusions about the deceased's occupation during their lifetime, the kind of life they led, the cause of their death, and other social and even economic inferences. In this sense, headstones, over time, become not only a sign of identity but also a historical document that will ensure the transmission of the past to the future. For this reason, it can be said that analyzing the expressions on the headstones, which have turned into socio-cultural expression tools, will provide an idea about the region and the people of the region where these headstones are located. The primary aim of the study is to identify and classify the expressions on the headstones with Latin letters in the cemeteries in Kars city center. As a result, the headstones with Latin letters in the cemeteries in the city center of Kars were examined and the headstones with expressions other than the identity information of the deceased on the front or back sides were photographed.

After the identification of the headstones with the expressions in question, a classification has been made and based on the expressions on the headstones, we tried to determine whether they were dictated by the deceased or by those left behind. Then, by evaluating in the context of the messages and/or emotional states desired to be conveyed to those left behind through the identified expressions, we tried to understand the purpose for which the expressions on the headstones were written. In line with the findings envisaged to be obtained, we tried to determine whether the headstones in question are suitable for study by researchers working in different fields in the context of interdisciplinarity and whether the sample is sufficient in terms of representing the universe.

In order to determine the headstone inscriptions that constitute the basis of the study, first of all, written permission was obtained from the Kars Municipality Directorate of Parks and Gardens, to which the cemeteries in the city center of Kars are affiliated, and then photographs of the headstones were taken, provided that the identity information of the deceased was concealed. After photographing two hundred and fifty-five headstones with different expressions other than the identity information of the deceased and the dates of birth and death, the headstones included in the study were identified as a result of the classification made by taking into account both the limitations of the study and the subject of the research.

At this point, in order for the sample to reflect the universe, Yeni Mahalle Cemetery, Asri Cemetery, Karadağ Cemetery and Bülbul Neighborhood Cemetery, which are located in different regions despite being in the city center, were examined. The study can be considered as an example of ethnographic research, which is one of the qualitative research methods, since it aims to obtain information about people's behaviors, interactions and lifestyles based on the expressions on the headstones in question. In addition, in order to increase the traceability of the research process and support the accuracy of the results, the images of the headstones in the study can be accessed through the QR code added to the results section.

With the evaluation of the findings obtained as a result of the study, the expressions on the headstones in the cemeteries in the center of Kars, which contain different expressions other

than the identity information of the deceased, have been classified as prayers and asking for relief, expressions containing various information about the deceased, expressions indicating reproach to fate and life, expressions indicating reproach to those left behind, and expressions containing religious references. Although the expressions are generally simple, clear, and understandable, there are also some poetic expressions. In addition, due to the proximity of Kars province to the Caucasus geography, especially the literary neighborhoods of Azerbaijan and Georgia, both in terms of its social and cultural atmosphere and geographical location, it has been observed that Azerbaijani Turkish is used in some headstone expressions. In addition, it has been observed that the headstone expressions classified are rich enough to be the source of different studies not only in literary terms but also in sociological, psychological, economic or cultural terms.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":
Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.
Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.